فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره چهل و ششم، بهار ۱۴۰۳- صفحات ۴۷۴-۴۵۵

تحلیلی بر عدالت در مالکیت در ایران با معیارهای قرآنی

نوع مقاله: پژوهشی

سعیده علیزاده[۱]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۶

چکیده

می‌توان گفت هر نظام اقتصادی، مبتنی بر یک ساختار از حقوق مالکیت است که این ساختار نیز بر اساس مفهومی از عدالت بنا شده است. قرآن کریم با تمرکزی که بر بحث عدالت دارد، چارچوبی از حقوق مالکیت را تعریف می‌کند. هدف این بررسی، تحلیل روند و تغییرات عدالت در مالکیت با تمرکز بر مفهوم عدالت و حقوق مالکیت در قرآن است. بخشی از بررسی برای به دست آوردن مفهوم عدالت و حقوق مالکیت در قران مبتنی بر متون موجود در این زمینه است و بخش تحلیل حقوق مالکیت در ایران به روش تحلیل آماری انجام می‌شود. برای این کار با استفاده از مبانی ساخت شاخص ترکیبی، شاخصی برای عدالت در مالکیت ساخته شده است. داده‌های مولفه‌های حقوق مالکیت که در دسترس هستند از منابع آماری به شیوه اسنادی گرآوری و مقادیر این شاخص اندازه‌گیری شده است. پس از آن روند و تغییرات این شاخص در ایران برای سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۴۰۲ ارایه تحلیل شده است. نتیجه اینکه چون در قرآن کریم، حقوق مالکیت عبارتند از حق تصرف و بهره‌برداری از دارایی افراد و نبود مانع و مزاحمی برای آن است، می‌توان آن را با شاخص‌هایی مانند حفاظت از حقوق مالکیت، آزادی اقتصادی، حفظ ارزش دارایی و قدرت خرید آن و ثبات قوانین و حاکمیت مقررات نشان داد. تحلیل روند این شاخص نشان می‌دهد که در همه این سال‌ها شاخص عدالت در مالکیت نسبت به کشورهای دیگر رقمی زیر ۵۰ درصد بهترین کشورها بوده است و در دو مقطع سال‌های انتهایی دهه ۷۰ و نیمه دوم دهه ۹۰، کاهش بسیار شدیدی داشته است.

واژگان کلیدی: عدالت، مالکیت، قرآن، اقتصاد اسلامی.

طبقه‌بندی JEL : D63,G32,N30,N45

۱. استادیار اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس saeedeh.Alizadeh@modares.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

مقدمه

عدالت یک پایه اساسی فلسفه زندگس است و در روابط میان انسان‌ها جایگاه بسیار برجسته‌ای دارد. در هر جامعه‌ای به فراخور ایدئولوژی حاکم، عدالت به گونه‌ای تعریف می‌شود. در قران عدالت به معنای دادن و رعایت حق دیگران است. در همین حال یکی از اساسی‌ترین پایه‌های اقتصاد مالکیت است و حقوق آن از مهمترین بخش‌های حقوقی جوامع است. بر این پایه به استناد قران می‌توان گفت عدالت در مالکیت به معنای رعایت حقوق و حفظ مالکیت دیگران است. عدالت آن است که اختیار کامل هر دارایی در دست مالک آن باشد و هیچ گونه خللی در ارزش دارایی و اختیارات مالک پیش نیاید. در هر جامعه‌ای حقوق مالکیت مجموعه‌ای از حقوق مدون است که این حقوق دربردارنده این مطلب هستند که افراد با منابعی که مالکشان هستند چه کارهایی می‌توانند انجام دهند؟ از آنجا که از یک سو مالکیت حق است و عدالت دادن حق به حق دار می باشد، درواقع رعایت حقوق مالکیت و حفاظت از آن به نوعی بیانگر مفهوم عدالت در چارچوب حقوق مالکیت می باشد. می توان گفت هر نظام اقتصادی بر ساختاری از حقوق مالکیت بنا شده است و این ساختار نیز بر برداشتی از مفهوم عدالت مبتنی می باشد. در این ساختار، اینکه منشا مالکیت چیست؟ انواع مالکیت از نظر مالک چه می باشد؟ چه چیزهایی مورد تملک در میآید؟ مالک از چه حقوقی برخوردار است، و حفاظت از حقوق مالکیت چگونه است؟ سوالاتی هستند که در ابتدای شکل گیری این ساختار همیشه مطرح بوده اند که در این بررسی تمرکز ما بر سوال آخر است. قرآن کریم با تمرکزی که بر بحث عدالت دارد ساختاری از مالکیت را تبیین نموده است. این بررسی به تحلیل کمی عدالت در مالکیت با مفهوم قرانی آن بر پایه داده‌های موجود از حقوق مالکیت در ایران می‌پردازد. چارچوب این نوشتار پس از مقدمه، دربرگیرنده اشاره به داده و روش بررسی است. پس از آن به بررسی مالکیت در قرآن کریم پرداخته و در ادامه مفهوم عدالت و ابعاد آن در آیات قرآن کریم پیگیری شده است. سپس ساختار مالکیت و نسبت آن با عدالت بر اساس نص صریح قرآن کریم مورد بحث قرار میگیرد و درنهایت در بحث حقوق مالکیت در ایران، شاخص های ۴ گانه (آزادی اقتصادی، قدرت خرید، ثبات و حاکمیت قوانین و مقررات و حفاظت از حقوق مالکیت) ارزیابی و سپس شاخص ترکیبی عدالت طی (۱۴۰۲-۱۳۷۵)، ساخته و روند آن تحلیل می‌شود. در پایان نیز جمع‌بندی ارایه می‌شود.

۱. پیشینه

نوشته‌های بسیاری درباره مالکیت یا عدالت، با برداشت‌هایی به نام قرآن یا اسلام منتشر شده است. درباره موضوع مالکیت در قرآن نیز بررسی های قابل توجهی شده است که می توان به طالقانی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

(۱۳۴۴، ۱۴۴-۱۵۱)، طباطبایی (۱۳۶۳، ج ۲، ص ۷۴) ، هادوی‌نیا (۱۳۸۲، صص ۳۵-۱۳)، نادری شاهی و دیگران (۱۴۰۲، صص ۹۳-۸۵)، دهش‌ور و دیگران (۱۳۶۶، ۱۳۵-۱۰۹) ، ابراهیمی (۱۳۷۵، ۵۶-۵۷) و پورابراهیم و دیگران (۱۴۰۱،۷۱-۵۱)، اشاره ای داشت. در زمینه عدالت دیدگاه ها و بررسی های بسیار گسترده ای انجام شده است. در زمینه عدالت در اسلام نیز بررسی ها گسترده هستند. بیشتر اندیشمندان مسلمان درباره عدالت نظر داداند. درباره عدالت در قرآن نیز بررسی های قابل توجهی انجام شده است که می توان به هاشمی تنکابنی(۱۳۹۸،۲۳۶-۲۳۰)، برزگر وکاظمی تبار(۱۴۰۰، ۱۶-۱)، خسروپناه و همکاران (۱۳۹۳، ۷۳-۵۲)، پورمولا و همکاران (۱۳۹۴، ۱-۲۲۰)، اخوان طبسی و داوری(۱۳۹۷، ۱۱۵-۱۱۰)، مقدسی و افصحی(۱۴۰۲،۵۶-۴۵)، خوش فر و رحمانی(۱۴۰۰، ۵۱-۴۴)، اخلاقی(۱۴۰۰، ۱۰۵-۸۹)، عزتی و همکاران(۱۴۰۰، ۶۲۵-۶۱۵)، و عزتی (۱۴۰۳، ۱۳۵-۱۲۸)، اشاره نمود. از میان نوشته‌های گسترده، تنها تعداد اندکی به بررسی دو موضوع عدالت و مالکیت و ارتباط این دو، به همراه هم، به خصوص با برداشت قرآنی پرداخته‌اند. قبل از مروری بر مطالعات فوق باید این نکته را متذکر شد که بررسی حاضر در عنوان و روش بررسی (عدالت در مالکیت، برداشت های قرآنی و استخراج شاخص عدالت) نسبت به مطالعاتی که پیشتر راجع به آنها صحبت شد نوآوری دارد. به همین دلیل تنها به ذکر ۴ مطالعه که جز نزدیک‌ترین مطالعات به بررسی فوق هستند، پرداخته می شود ضمن اینکه این مطالعات به همه ابعاد موضوع (تحلیل رابطه بین عدالت و مالکیت، برداشت قرآنی از عدالت و مالکیت و استخراج شاخص عدالت) نپرداخته و فقط یک یا دو محور بررسی شده است. در ادامه نگاهی گذرا به ابعاد موضوع در این بررسی‌ها می‌شود.

معلمی(۱۳۹۴، ۱۰۴-۹۵) به بررسی مدل مالکیت طولی و نظریه عدالت در اسلام پرداخته است. این بررسی از دو بعد به مطالعه حاضر نزدیک است که نسبت عدالت با ساختار مالکیت را از نگاه قرآن مورد بررسی قرار داده است. این مطالعه، رابطه ساختار طولی مالکیت را با عدالت اقتصادی اینگونه شرح می دهد که از آنجا که مالکیت خصوصی در طول مالکیت خداوند و جامعه قرار دارد، افراد در تصرفات مالی خویش، خود را در برابر ایشان مسئول می بینند. در این مطالعه بر اساس آیه ۳۴ سوره ابراهیم این طور شرح داده شده است که سو توزیع ثروت و نا همسانی در تقسیم نعمت ها میان افراد نشانه بارز ستمگری و عدم وجود عدالت اقتصادی است. همچنین در سوره نسا آیه ۵، رعایت حق یتیم و سفیه و در آیه ۳۴ سوره توبه به مساله ممنوع بودن احتکار ثروت و بحث عدم رعایت حقوق اقتصادی جامعه اشاره دارد.

نوراحمدی (۱۳۹۱، ۴۳۰-۳۲۰) در کتابی تحت عنوان مالکیت, عدالت و رشد به بررسی موضوع ابعاد عدالت در چارچوب بحث مالکیت در اندیشه های اقتصادی و ارتباط این دو پرداخته است. این

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

بررسی از دو بعد به مطالعه حاضر نزدیک است که نسبت عدالت با ساختار مالکیت را از نگاه قرآن مورد بررسی قرار داده است. یکی از سواالت کلیدی این مطالعه، درباره عدالت اقتصادی این است که چه نسبتی بین عدالت اقتصادی و حقوق مالکیت وجود دارد و آیا حقوق مالکیت نسبت به عدالت اقتصادی مفهومی پیشینی است یا پسینی؟ این بررسی اینطور به نتیجه می رسد که توجه به دو نکته درباره عدالت اقتصادی دستیابی به پاسخ سوال فوق را امکان پذیر می سازد .اول عدالت اقتصادی درباره روابط اقتصادی و به طور خاص درباره روابط تولید، توزیع و مبادله کالاها و خدمات بین کارگزاران اقتصادی است. ثانیا عدالت اقتصادی همواره بر ادعایی جهت تنظیم روابط اقتصادی در پرتو اصول اخلاقی رایج در هر عصر و زمانی، تاکید دارد. در واقع این عدالت اقتصادی است که مقدم بر مفهوم مالکیت است.

نوراحمدی(۱۳۹۲، ۳۲۰-۲۸۳) به تحلیل رابطه عدالت اقتصادی با مالکیت بر اساس روند اندیشه های اقتصادی پرداخته است. وجه اشتراک این مطالعه با بررسی حاضر تحلیل نسبت بین عدالت اقتصادی و حقوق مالکیت است. در این مطالعه ناسازگاری حقوق مالکیت بر اساس برداشتی از متفکران مغرب زمین از عدالت اقتصادی به خوبی تبیین شده است. این بررسی در راستای تحلیل ارتباط عدالت اقتصادی و بحث مالکیت اینگونه نتیجه می گیرد که تغییر شرایط اقتصادی، ارزش های دینی متفکرین غربی تا حد بسیار زیادی توضیح دهنده تحول عدالت اقتصادی و به تبع آن حقوق مالکیت به شمار می رود.

عزتی(۱۳۹۳، ۲۳۵-۲۲۹) به تدوین شاخص ترکیبی عدالت بر پایه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران طی یک دوره ۸ ساله (۱۳۹۰-۱۳۸۳)، پرداخته است. وجه اشتراک این مطالعه با بررسی حاضر، اشاره به ابعاد مالکیتی بحث عدالت اقتصادی و همچنین استخراج یک شاخص ترکیبی تحت عنوان شاخص عدالت می باشد. این مطالعه بر اساس روند شاخص های ترکیبی به ارزیابی سیاست ها و جهت گیری دولت، نسبت به موضوع عدالت در این دوره ۸ ساله پرداخته است.

۲. داده و روش بررسی

این بررسی با بررسی آیات قرآن کریم و استخراج شاخص ترکیبی عدالت بر پایه روش های آماری، به دنبال تحلیل موضوع عدالت در مالکیت است که در این راستا چهار گام پیگیری می شود:

۲-۱. بررسی مفهوم مالکیت از طریق نص صریح قرآن کریم.

۲-۲. برررسی مفهوم عدالت از طریق نص صریح قرآن کریم.

۲-۳. تحلیل نسبت ساختار مالکیت و عدالت بر اساس آیات قرآن کریم.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۴-۲. استخراج شاخص ترکیبی عدالت از ۴ زیر شاخص آزادی اقتصادی، قدرت خرید، ثبات و حاکمیت قوانین و مقررات و حفاظت از حقوق مالکیت و بررسی روند و تحلیل آن طی دوره (۱۴۰۲-۱۳۷۵).

۳. حقوق مالکیت در قرآن کریم

در این بخش به اختصار، کوشش می‌شود آیاتی از قرآن کریم که به طور صریح به بحث مالکیت اشاره داشته‌اند، گزینش شوند تا از روی آنها حقوق مالکیت در قرآن استخراج شود.

در آیات قرآن کریم نمی‌توان تعریف صریحی از تعریف مالکیت یافت، ولی می‌توان از برخی آیات در این زمینه استنباط کرد که تعریف عرفی موجود در جامعه را به عنوان مبنا پذیرفته است. این قاعده کلی قرآن است که در زمینه امور مربوط به زندگی جاری مردم تعریف‌های عرفی جامعه را مبنا قرار می‌دهد و قاعده‌های پذیرفته شده جاری اجتماع را می‌پذیرد. با این وجود از آیات قرآن، برخی از ویژگی های مالکیت پذیرفته شده در قرآن برداشت می‌شود، قرآن در آیه ۱۸۸ سوره بقره[۱] می‌فرماید: و اموال خود را در بین خود به باطل مخورید و برای خوردن مال مردم قسمتی از آن را به طرف حکام به رشوه و گناه سرازیر ننمایید با اینکه می‌دانید این عمل حرام است. این آیه نشانه روشن محترم شمردن دارایی و مال دیگران به معنای حق تصرف و بهره‌برداری مالک و منع غیرمالک از این حق برای هر مالی است. به تعبیر دیگر اینجا به رسمیت شناختن حق مالکیت افراد است که تصرف، منع دیگران و بهره‌برداری را از آنها دانسته است. سیاق آیه که میان چند آیه دیگر با حکم‌هایی درباره موضوع‌های مختلف آمده نیز نشانه کلی بودن آیه است.

آیات ۶ سوره نسا، ۲ سوره نسا ، ۱۵۲ سوره انعام و ۳۴ سوره اسرا به مالکیت کودکان در قرآن کریم اشاره کرده اند و یکی از محدودیت های تحقق مالکیت خصوصی را بیان نموده اند، طبق این آیات، یتیم مالک اموال خود است و بلوغ و رشد عقلی یکی از عوامل اختیار تصرف است، و کودکان چون محجورند قرارداد انتقال مالکیت برای آنها باطل است. همچنین آیه ۵ سوره نسا، اشاره به بحث مالکیت سفیه دارد، به صورتی که این آیه هم رشد و بلوغ عقلی را یکی از محدودیت های حق مالکیت خصوصی تعریف می نماید.

در ادامه آیات ۲۷۵ و ۲۷۶ سوره بقره با اشاره به درآمد های حرام از جمله ربا، آیه ۶ سوره لقمان و ۲۱۹ سوره بقره با اشاره به منع خرید و فروش کالاهای ممنوعه از جمله خمر و غنا و آیه ۱۸۸ سوره بقره با اشاره به بحث معاملات و قراردادهای باطل از دیدگاه قرآن کریم به بررسی محدودیت های مالکیت پرداخته اند.

---

۱. "و لا تاکلو اموالکم بینکم بالبطل و تدلوا بها إلی الحکام لتاکلوا فریقا من اموال الناس بالاثم و انتم تعلمون".

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

آیات ۱ و ۴۱ انفال به طریقی مؤید مالکیت عمومی است که در شرایط امروزی دولت مدیریت و متولی این مالکیت عمومی را بر عهده خواهد داشت اگرچه خود نیز مالک نمی باشد و در قرآن کریم مفهومی مجزا به عنوان مالکیت دولتی عنوان و تایید نگردیده است. آیات ۷۵ انفال، آیه ۲۶ اسرا، ۳۸ روم، ۲۹-۶۰ و ۱۰۳ توبه نیز موید این مفهوم هستند. در ادامه ابعاد مالکیت در قرآن کریم، ارایه شده است (علیزاده و عزتی، ۱۴۰۳).

جدول ۱. حقوق مالکیت از دیدگاه قرآن کریم

تعریف مالکیت	علت مالکیت	انواع مالکیت	حدود مالکیت	اختیارات اقتصادی دولت
رابطه‌ای خاص میان مالک و ملک که امکان تصرف در ملک را نشان می‌دهد که می‌تواند گفت اصل آن اختیار تصرف مالک و منع تصرف دیگران در دارایی	برابر آیه ۳۹ سوره نجم در قرآن، کار علت دست اول مالکیت محسوب می‌شود.. و حفظ ارزش و نتیجه دارایی حاصل از کار بسیار مهم است	پذیرش مسلّم مالکیت خصوصی در کنار مالکیت همگانی برای برخی از انفال برای برخی اموال. در قران مالکیت دولتی اشاره نشده است..	اجازه فعالیت‌های اقتصادی و فراهم آوردن شرایط برای کسب روزی و انواع تصرفات و مالکیت خصوصی تا جایی که موارد استثناء (احکام حرام) پیش نیاید مجاز است.	اداره دارایی‌های: اموالی که وارث ندارد، اموال بی‌مالک، خمس غنایم، زمین موات، فیء، انفال، سواحل دریاها، جنگل و کوه‌ها، معادن.

منبع: یافته های پژوهش

۴. عدالت در قرآن کریم

در این بخش به اختصار، کوشش می‌شود آیاتی از قرآن کریم که به طور صریح به بحث عدالت اشاره به عنوان حق داشته‌اند، گزینش شوند تا از روی آنها ابعاد عدالت در قرآن استخراج شود.

ماهیت عدالت. علاوه بر اینکه عدالت می تواند به عنوان یک ویژگی در اعمال انسان درنظر گرفته شود، قرآن کریم نیز، مکررا در آیات ۱۰۶ سوره مائده، آیه ۳سوره نسا و ۲۸۲ سوره بقره رفتار به عدالت را توصیه نموده و آن را واجب می شمارد، و بیان می کند که عدول از عدالت به معنای عدم شهادت عادلانه یا صحیح ننوشتن متن قراردادها، از دید قرآن کریم گناه محسوب می شود و این خود تاییدی بر سفارش قرآن کریم به رفتار عادلانه است.

مبنای عدالت. بر پایه آنچه در قرآن آمده است، میتوان گفت رفتاری عادلانه است یا به سخن دیگر به کاری میتوان ویژگی عادلانه بودن را داد که در انجام آن کار حق هیچ کس از او گرفته

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

نشود و زمینه هایی برای پایمال شدن حق هیچ کسی یا انتقال حق کسی به دیگران فراهم نشود (عزتی، ۱۴۰۳، ۱۲۹). آیات ۲۸۲ سوره بقره، ۱۰۶ سوره مائده، آیه ۷ سوره انفطار، ۱۱۵ سوره انعام ،۱۸۱-۱۵۹ سوره اعراف و ۲ سوره طلاق، به مفهوم عدالت با درنظرگرفتن رعایت حق همه افراد اشاره دارند.

موضوع و کارکرد عدالت. عدالت به عنوان ویژگی یک کار، با طرح موضوعات و کارکردهای متفاوتی در قرآن کریم مطرح شده است. رعایت حقوق افراد مختلف مانند همسران و یتیمان، شهادت دادن درست (برابر حق)، دادن حکم درست (برابر حق) برای جزای کار حرام، آفرینش انسان، اصالح بین دو طایفه، حکم میان مردم، نوشتن قرارداد و سخن گفتن. یعنی بر پایه قرآن، این کارها مصداق هایی است مه باید بدانیم و رعایت کنیم. موضوع آیات۷ انفطار، ۸ مائده، ۱۵۹ اعراف، ۹۰ نحل، ۱۸۱ اعراف، ۹ حجرات و ۱۵ شوری،عدالت کلی است که در این آیه ها موضوع ویژه ای برای عدالت مطرح نشده است، عدالت کلی مطرح شده است، مانند دستور خدا برای انجام عدالت و عدالت برپایه حق انجام میشود. (عزتی، ۱۴۰۳، ۱۳۰). همچنین آیه ۱۵۲ انعام (موضوع قسط اقتصادی)، ۱۱۵ انعام (عدالت در سخن گفتن)، ۹۵ مائده و ۵۸ نسا(عدالت در حکم دادن)، ۱۳۵ نسا(منافع شخصی مانع شهادت به قسط است)، ۲طلاق و ۹۵-۱۰۶ مائده (موضوع شهادت)، ۷۶ نحل(موضوع فاید مندی امر به عدالت)، ۳ نسا و ۱۲۹ نسا(موضوع حق اقتصادی همسران و یتیمان)، به موضوعاتی دیگر در ارتباط با مبحث عدالت پرداخته اند. در واقع تمامی آیات فوق بر این تاکید دارند که تمامی فعل های صورت گرفته توسط انسان(سخن گفتن، شهادت دادن، نوشتن و گفتن قراردادها، حکم دادن) همگی باید برمبنای رعایت حق دیگران(عدالت) باشد (عزتی، ۱۴۰۳، ۱۴۲-۱۱۱).

جدول ۲. عدالت از دیدگاه قرآن کریم

ماهیت عدالت	مبنای عدالت	موضوع و کارکرد عدالت
قرآن کریم نیز، مکررا در آیات ۱۰۶ سوره مائده، آیه ۳سوره نسا و ۲۸۲ سوره بقره رفتار به عدالت را توصیه نموده و آن را واجب می شمارد، و عدول از عدالت را گناه می داند.	مبنای عدالت در نظر گرفتن حق همه افراد است.	تمامی فعل های صورت گرفته توسط انسان(سخن گفتن، شهادت دادن، نوشتن و گفتن قراردادها، حکم دادن) همگی باید برمبنای رعایت حق دیگران(عدالت) باشد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۵. عدالت در مالکیت

حقوق مالکیت، مجموعه ای از حقوق مدون می‌باشد. این حقوق نشان می‌دهد که افراد با منابعی که مالکشان هستند چه کارهایی می توانند انجام دهند و چه کارهایی نمی توانند انجام دهند. مالکیت از یک سو معنای حق است و به مالک این امکان را می دهد که مانع استفاده رایگان دیگران شود و از سوی دیگر انگیزه سرمایه گذاری برای بهبود کیفیت منابع را نیز افزایش می دهد. بنابراین نوعی تضمین برای تداوم این وضعیت مورد نیاز است. (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۲۳). پس رعایت این حق به نوعی مفهوم عدالت را در چارچوب این مفاهیم تداعی می‌کند. از آنجا که عدالت یعنی دادن حق به حق دار، لذا زمانی که تضمین در رعایت چارچوب مالکیت وجود داشته باشد، دو مفهوم مالکیت و عدالت در یک راستا قرار می‌گیرند و عدالت زیربنای مالکیت خواهد بود. تعریف درست حقوق مالکیت در جامعه باعث خواهد شد که افراد از فرصت‌ها و منابعی که برای انجام فعالیت‌های اقتصادی در اختیار دارند، بدون هیچ نگرانی و تهدیدی نهایت استفاده را بکنند. در همین راستا تضمین حقوق مالکیت باعث می‌شود تخصیص منابع و فرصت‌های اقتصادی برای همه افراد جامعه فراهم بیاید و اینگونه فرصت‌های اقتصادی میان غالب مردم عادلانه‌تر توزیع گردد.

در ادامه، در این بخش برپایه آیات قران کریم نسبت ساختار مالکیت با عدالت، براساس تفسیر المیزان بررسی و تبیین می‌شود.

الف. عدالت اقتصادی به معنای رعایت حق تصرف و مالکیت افراد تعریف می‌شود:

آیه ۱۳۵ سوره نسا[۱]:

هان ای کسانی که ایمان آورده‌اید! عمل به عدالت را بپا دارید - از روشن‌ترین مصادیق آن این است که - طبق رضای خدا شهادت دهید، هر چند که به ضرر خودتان و یا پدر و مادرتان و خویشاوندانتان باشد، ثروت توانگر، و دلسوزی در حق فقیر وادارتان نسازد به اینکه بر خلاف حق شهادت دهید، چون خدا از تو، به آن دو مهربانتر است، پس هوا و هوس را پیروی مکنید که بیم آن هست از راه حق منحرف شوید و بدانید که اگر شهادت را تحریف کنید و یا اصلا شهادت ندهید خدا بدانچه می‌کنید آگاه است.

از این آیه می توان دریافت که عدالت مغایراز این است که اموال ثروتمند را به حکم ثروتمند بودن او به فقیر داده شود و اینکه در قرآن کریم عدالت مفهومی ورای مهربانی و ترحم به افراد است، درواقع طبق آیه ۱۳۵ سوره نسا عدالت در قرآن کریم حافظ حقوق مالکیت و به معنای رعایت

---

۱ . يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُونُواْ قَوَّٰمِينَ بِٱلقسط شُهَدَآءَ لِلَّهِ وَلَو عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم أَوِ ٱلوَٰلِدَينِ وَٱلأَقرَبِين إِن يَكُن غَنِيًّا أَو فَقِيرا فَٱللَّهُ أَولَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلهَوَىٰٓ أَن تَعدِلُواْ وَإِن تَلوُۥٓاْ أَو تُعرِضُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعمَلُونَ خَبِير.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

حقوق همه افراد تبیین شده است. همچنین آیه ۳۹ سوره نجم[۱] و آیه ۷۱ سوره نحل[۲] نیز، مشابه این آیه هستند.

ب. عدالت اقتصادی به معنای درست و برابر واقعیت بودن حکم و شهادت و صحیح نوشتن متن قرار داد جهت رعایت حفظ حقوق افراد است:

آیه ۲۸۲ سوره بقره[۳]:

شما ای کسانی که ایمان آورده‌اید هر گاه به یکدیگر وامی تا مدت معینی دادید آن را بنویسید، نویسنده‌ای در بین شما آن را به درستی بنویسد، و هیچ نویسنده‌ای نباید از آنچه خدایش آموخته دریغ کند، پس حتما بنویسید، و باید کسی که حق به عهده او است و بدهکار است، املا کند، (نه طلبکار)، و باید که از خدا و پروردگارش بترسد، و چیزی کم نکند و اگر بدهکار سفیه و یا دیوانه است، و نمی‌تواند بنویسد سرپرستش به درستی بنویسد، و دو گواه از مردان و آشنایان به گواهی بگیرید، و اگر به دو مرد دسترسی نبود، یک مرد و دو زن از گواهانی که خود شما دیانت و تقوایشان را می‌پسندید، تا اگر یکی از آن دو یادش رفت دیگری به یاد او بیاورد، و گواهان هر وقت به گواهی دعوت شدند نباید امتناع ورزند و از نوشتن وام چه به مدت اندک و چه بسیار، ملول نشوید، که این نزد خدا درست‌تر و برای گواهی دادن استوارتر، و برای تردید نکردن شما مناسب‌تر است، مگر آنکه معامله‌ای نقدی باشد، که ما بین خودتان انجام می‌دهید، پس در ننوشتن آن حرجی بر شما نیست، و چون معامله‌ای کردید گواه گیرید و نباید نویسنده و گواه را زیان برسانید و اگر رساندید، ضرری به خودتان است، از خدا بترسید خدا شما را تعلیم می‌دهد، که او به همه چیز دانا است.

در این آیه دیده می‌شود که مبنای عدالت در قرآن کریم، رعایت حق افراد است، و برای همین در این آیه به درست نوشتن متن قرارداد و شهادت صحیح در این ارتباط تاکید می‌کند و عدم رعایت حقوق افراد را گناه می‌شمارد و برای آن مجازات درنظر می‌گیرد.

---

۱ . وَأَن لَّيسَ لِلإِنسَنِ إِلَّا مَا سَعَى.

۲ . وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعضَكُم عَلَى بَعض فِى ٱلرِّزقِ فَمَا ٱلَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَادِّى رِزقِهِم عَلَى مَا مَلَكَت أَيمَنُهُم فَهُم فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِنِعمَةِ ٱللَّهِ يَجحَدُونَ.

۳. يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَينٍ إِلَى أَجَل مُّسَمّى فَٱكتُبُوهُ وَليَكتُب بَّينَكُم كَاتِبُ بِٱلعَدلِ وَلَا يَأبَ كَاتِبٌ أَن يَكتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ فَليَكتُب وَليُملِلِ ٱلَّذِى عَلَيهِ ٱلحَقُّ وَليَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبخَس مِنهُ شَيـا فَإِن كَانَ ٱلَّذِى عَلَيهِ ٱلحَقُّ سَفِيهًا أَو ضَعِيفًا أَو لَا يَستَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَليُملِل وَلِيُّهُ بِٱلعَدلِ وَٱستَشهِدُواْ شَهِيدَينِ مِن رِّجَالِكُم فَإِن لَّم يَكُونَا رَجُلَينِ فَرَجُل وَٱمرَأَتَانِ مِمَّن تَرضَونَ مِنَ ٱلشُّهَدَا أَن تَضِلَّ إِحدَىٰهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحدَىٰهُمَا ٱلأُخرَىٰ وَلَا يَأبَ ٱلشُّهَدَا إِذَا مَا دُعُواْ وَلَا تَسـَٔمُوٓاْ أَن تَكتُبُوهُ صَغِيرًا أَو كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِۦ ذَٰلِكُم أَقسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقوَمُ لِلشَّهَدَةِ وَأَدنَىٰٓ أَلَّا تَرتَابُوٓاْ إِلَّا أَن تَكُونَ تِجَرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَينَكُم فَلَيسَ عَلَيكُم جُنَاحٌ أَلَّا تَكتُبُوهَا وَأَشهِدُوٓاْ إِذَا تَبَايَعتُم وَلَا يُضَارَّ كَاتِب وَلَا شَهِيد وَإِن تَفعَلُواْ فَإِنَّهُۥ فُسُوقُ بِكُم وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىءٍ عَلِيم.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

پ. عدالت مقدم بر مفهوم مالکیت و سنگ زیرین حقوق مالکیت محسوب می گردد:

آیه ۳۴ سوره توبه[۱]:

ای کسانی که ایمان آورده‌اید (متوجه باشید که) بسیاری از احبار و رهبان اموال مردم را بباطل می‌خورند و از راه خدا جلوگیری می‌کنند و کسانی که طلا و نقره گنجینه می‌کنند و آن را در راه خدا انفاق نمی‌کنند به عذاب دردناکی بشارتشان ده.

از این آیه می توان دریافت که:

۱. احتکارو کنز توسط قرآن کریم منع شده است. در اینجا احتکار و کنز به معنای عدم رعایت عدالت است.

۲. عدالت سنگ زیرین بنای مالکیت است و بر آن (حق تصرف اموال)، مقدم است.

آیات ۱۵۲ سوره انعام[۲] و ۳۴ سوره ابراهیم[۳] نیز مشابه آیه فوق هستند.

ت. عدالت از طریق حق مالکیت بر دارایی، آزادی اقتصادی افراد بر حق تصرفشان، انعطاف‌پذیری نظام حقوقی جهت صیانت از حقوق افراد و حفظ امنیت اقتصادی افراد روی ساختار مالکیت حاکم بر جامعه موثر است:

آیات ۱۳۵ سوره نسا، ۳۹ سوره نجم، و ۱۵۲ سوره انعام بیان کننده این مفهوم هستند.

از جمع‌بندی بحث عدالت در مالکیت براساس آیات قرآن کریم می‌توان دریافت که:

۱. عدالت اقتصادی به معنای رعایت حق تصرف و مالکیت افراد تعریف می‌شود.

۲. عدالت اقتصادی به معنای درست و برابر واقعیت بودن حکم و شهادت و صحیح نوشتن متن قرار داد جهت رعایت حفظ حقوق افراد است.

۳. عدالت مقدم بر مفهوم مالکیت و سنگ زیرین حقوق مالکیت محسوب می‌شود. در واقع عدالت از طریق تضمین و حفاظت از حقوق مالکیت در استفاده صحیح از منابع و قرار گرفتن در مسیر رشد و آبادانی، نقش خود را به عنوان سنگ زیرین بنای مفهوم مالکیت ایفا می‌نماید و روی کیفیت تصرف اموال و تخصیص بهینه منابع اثر می‌گذارد.

---

۱ . يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرا مِّنَ ٱلأحبَارِ وَٱلرُّهبَانِ لَيَأكُلُونَ أموَلَ ٱلنَّاسِ بِٱلبَطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ يَكنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ.

۲. وَلَا تَقرَبُواْ مَالَ ٱلَيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحسَنُ حَتَّى يَبلُغَ أَشُدَّهُۥ وَأَوفُواْ ٱلكَيلَ وَٱلمِيزَانَ بِٱلقِسطِ لَا نُكَلِّفُ نَفسًا إِلَّا وُسعَهَا وَإِذَا قُلتُم فَٱعدِلُواْ وَلَو كَانَ ذَا قُربَى وَبِعَهدِ ٱللَّهِ أَوفُواْ ذَلِكُم وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُم تَذَكَّرُونَ.

۳ . وَءَاتَيكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّواْ نِعمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحصُوهَا إِنَّ ٱلإِنسَنَ لَظَلُوم كَفَّار.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۴. عدالت از طریق حق مالکیت بر دارایی، آزادی اقتصادی افراد بر حق تصرفشان، انعطاف‌پذیری نظام حقوقی جهت صیانت از حقوق افراد و حفظ امنیت اقتصادی افراد روی ساختار مالکیت حاکم بر جامعه موثر است.

در ادامه این بررسی با توجه به اینکه به این جمع‌بندی رسیدیم که عدالت, مبین رعایت حقوق افراد است و نسبت این مفهوم، با ساختار مالکیتی جامعه از طریق ۴ مولفه ، حق مالکیت بر دارایی، آزادی اقتصادی افراد بر حق تصرفشان، انعطاف پذیری نظام حقوقی جهت صیانت از حقوق افراد و حفظ امنیت اقتصادیشان، تعیین می‌شود، در بخش بعدی بر اساس این چهار مولفه، شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت برای ایران، طی ۱۴۰۲-۱۳۷۵ شده است.

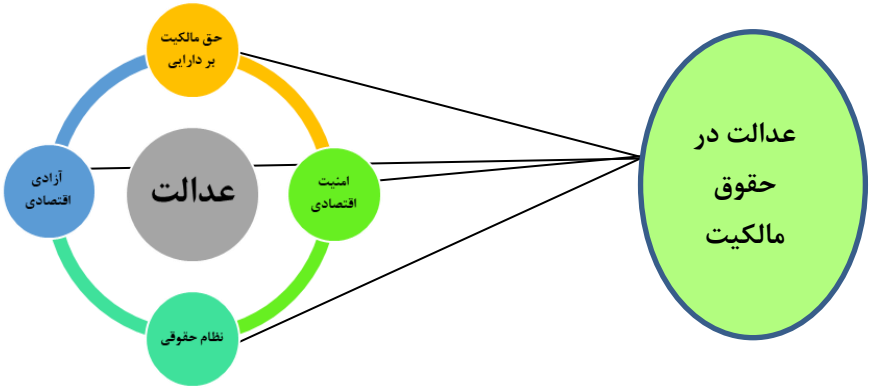

شکل ۱. نسبت عدالت با ساختار مالکیت

منبع: یافته های پژوهش

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۶. حقوق مالکیت در ایران

مالکیت از جمله حقوقی است که بر طبق موازین قرانی دارای احترام مطلق است و به استناد آیات قرآن کریم بسیار مورد توجه و اهمیت است. در قانون اساسی ج. ا. ا. مصوب ۱۳۵۷ خورشیدی (۱۹۷۹میلادی)، نیز در اصول ۲۲ و ۴۷ موضوع احترام به حقوق مالکیت مورد توجه بوده است. با این وجود، روندها و واقعیت‌های موجود در کشور نشان می‌دهد، وضعیت رعایت حقوق مالکیت چندان رضایت بخش نبوده است. وقوع انقلاب و تندروی‌های آغازین آن و تداوم اندیشه‌های چپ‌گرایانه، سوسیالیستی یا تحت تاثیر آنها در شرایط مختلف، همچنین نابسامانی‌های اقتصادی و اجتماعی موجب شده است در مقاطع مختلفی حقوق مالکیت به خوبی رعایت نشود. در اینجا برای نشان دادن و تحلیل بهتر روند و تغییرات این حقوق در ایران، یک شاخص ترکیبی درباره حقوق مالکیت ساخته می‌شود و سپس با استفاده از داده‌های در دسترس اندازه‌گیری و روند و تغییرات آن برای دوره ۲۸ ساله (۱۳۷۵-۱۴۰۱) تحلیل می‌شود.

۶-۱. تعریف شاخص‌ها

عدالت در مالکیت به معنای حفظ حقوق مالکیت است. در زمینه حقوق مالکیت برخی نهادها شاخص‌هایی تعریف کرده‌اند و اندازه‌گیری‌هایی انجام می‌دهند. برپایه آنچه گفته شد و بر پایه داده‌های موجود در مراجع اندازه‌گیری و برآورد حقوق مالکیت، می‌توان داده‌هایی برآوردی برا حق مالکیت بر دارایی، آزادی اقتصادی افراد برای بهره‌برداری از مالکیت، انعطاف‌پذیری نظام حقوقی جهت صیانت از حقوق افراد و حفظ امنیت اقتصادی را به صورت کمی به دست آورد. داده‌های در دسترس را می‌توان با توجیه منطقی برای ۴ جنبه از حقوق مالکیت استفاده کرد:

۱. حق مالکیت بر درآمد و دارایی
۲. آزادی اقتصادی و مالکیت
۳. نظام حقوقی و مالکیت
۴. امنیت اقتصادی و مالکیت

بر این پایه کوشش می‌شود این داده‌ها در یک شاخص ترکیبی با هم ترکیب شوند و روند آن برای ایران تحلیل شود.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۶-۲. استخراج داده ها

شاخصی که گویای حق مالکیت بر درآمد و دارایی باشد و به نوعی سهم تورم را در دارایی افراد نشان دهد شاخص قدرت خرید مردم[۱] است که از طریق کسر حداقل حقوق و دستمزد بر تورم محاسبه می شود. آمارهای[۲] مربوط به حداقل حقوق و دستمزد و تورم از طریق درگاه مرکز آمار ایران و سایت بانک مرکزی ج. ا.ا جمع آوری شده است. در ادامه شاخصی که بتواند معرفی آزادی اقتصادی در مالکیت و همچنین نحوه عملکرد نظام حقوقی در آن حوزه باشد شاخص آزادی اقتصادی[۳] است که این شاخص از سال ۱۹۹۶ توسط بنیاد هریتیج[۴] ساخته شده است. در این بررسی داده‌های آزادی اقتصادی از این طریق جمع‌اوری شده است. همچنین شاخص‌هایی که نماینده مفهوم امنیت اقتصادی در مالکیت می‌باشند، دو شاخص ثبات و حاکمیت قوانین[۵] و مقررات و حفاظت از حقوق مالکیت[۶] هستند که داده‌های این دو شاخص از طریق بانک جهانی[۷] جمع‌آوری شده است. داده تمامی شاخص‌ها به لحاظ دامنه عددی توسط برنامه اکسل نرمال‌سازی و استاندارد شد که در کنار اینکه، قابلیت مقایسه داشته باشند، با قرار گرفتن همه شاخص‌ها، در دامنه ۰-۱۰۰ و ایجاد قابلیت جمع پذیریشان، بتوان شاخص ترکیبی عدالت را ایجاد نمود.

۶-۳. تحلیل روند شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت و زیر شاخص‌های آن

چنانچه اشاره شد در اینجا ترکیبی از ۴ شاخص موجود درباره حقوق مالکیت استفاده می‌شود. البته یکی از آنها شاخص تورم است که چون تورم موجب کاهش ارزش دارایی پولی افراد می‌شود. می‌توان گفت کسی که تورم را ایجاد می‌کند و منافع آن را برداشت می‌کند، مانند دولت که با انتشار پول این کار را انجام می‌دهد، در دارایی ولی افراد تصرف کرده است. بر این پایه کاهش قدرت خرید پول می‌تواند معیاری برای زیرپا گذاشتن حقوق مالکیت افراد دانسته شود. شاخص قدرت خرید مردم که نشان دهنده حق مالکیت بر دارایی است در دهه ۹۰ تغییرات بسیار زیادی داشته، به صورتی که در نیمه نخست دهه ۹۰ یک افت شدید و بعد از مدتی اندکی افزایش و سپس در نیمه دوم دهه ۹۰ با افت بسیار شدیدتری مواجه شده است.

---

۱. Purchasing Power index.

۲. www.Cbi.ir* www.amar.org.

۳. Index of Economic Freedom.

۴. The Heritage Foundation.

۵. Rule of law index.

۶. Property rights protection index.

۷. https://prosperitydata360.worldbank.org/.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

شاخص حافظت از حقوق مالکیت نشان دهنده آن است که افراد این اطمینان را خواهند داشت که تصرفی در اموالشان رسمی آنها صورت نمی‌گیرد و اختیاراتشان درباره مالکیت محدود نمی‌شود. این شاخص در سال‌های انتهایی دهه ۷۰، سال‌های دهه ۸۰ و نیمه اول دهه ۹۰ دارای یک روند تقریبا ثابت می‌باشد ولی در انتهای دهه ۹۰ وضعیت این شاخص بهتر شده و به مرز ۵۰ درصد رسیده است.

آزادی اقتصادی قابلیت اعضای یک جامعه برای انجام کنش‌های اقتصادی با استفاده از هرگونه دارایی مالی، فیزیکی، فکری، کار و مانند اینها است. در دهه ۸۰ در این شاخص جهش مثبت دیده می‌شود، سپس شاخص آزادی اقتصادی یک روند با ثبات را حفظ نموده و از نیمه دوم دهه ۹۰ شاهد یک افزایش و از انتهای دهه ۹۰ شروع به کاهش داشته است.

شاخص ثبات قوانین و حاکمیت قانون نشان دهنده این است که حقوق مالکیت مبتنی بر قانونی ثابت و پایدار است، این شاخص در اواخر سال‌های دهه ۷۰ اندکی کاهش داشته است و در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ به شدت کاهش می‌یابد و پایین‌ترین مقدار این دوره می‌رسد. در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ بهبود یافته، ولی از سال ۱۳۹۷ دوباره افت بسیار شدیدی را تجربه کرده است.

جدول ۳. شاخص ترکیبی عدالت در مالکیت و مولفه‌های آن

شاخص / سال	حفاظت از حقوق مالکیت(امنیت اقتصادی)	آزادی اقتصادی (آزادی و حقوق مالکیت)	قدرت خرید (حق مالکیت بر درآمد و دارایی)	ثبات قوانین و مقررات (امنیت اقتصادی)	شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت
۱۳۷۵	۴۴,۶۷	*	۲۲,۹۲	۶	*
۱۳۷۶	۴۴,۷۷	۳۶,۱	۲۴,۰۱	۳۲	۲۷,۷۲
۱۳۷۷	۴۴,۸۷	۳۴,۵	۲۴,۰۹	۴۸	۳۳,۸۶
۱۳۷۸	۴۴,۹۷	۳۶	۲۴,۰۷	۳۴	۳۸,۲۶
۱۳۷۹	۴۵,۰۶	۳۶,۸	۲۷,۰۶	۱۸	۳۵,۷۲
۱۳۸۰	۴۵,۱۵	۳۶,۱	۳۰,۰۸	۳۲	۳۲,۳۳
۱۳۸۱	۴۵,۲۵	۳۵,۹	۳۲,۰۰	۳۳	۳۶,۲۸
۱۳۸۲	۴۵,۳۵	۳۶,۴	۳۳,۸۰	۱۳	۳۷,۱۳
۱۳۸۳	۴۵,۴۷	۴۳,۲	۳۶,۶۵	۱	۳۴,۵۷
۱۳۸۴	۴۵,۵۹	۴۲,۸	۳۸,۲۰	۲	۳۱,۸۹
۱۳۸۵	۴۵,۷۲	۵۰,۵	۴۱,۷۷	۲	۳۴,۹۹

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

شاخص / سال	حفاظت از حقوق مالکیت(امنیت اقتصادی)	آزادی اقتصادی (آزادی و حقوق مالکیت)	قدرت خرید (حق مالکیت بر درآمد و دارایی)	ثبات قوانین و مقررات (امنیت اقتصادی)	شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت
۱۳۸۶	۴۵,۸۹	۴۵	۴۳,۰۳	۳	۳۳,۹۷
۱۳۸۷	۴۶,۱۱	۴۵	۴۱,۱۹	۳	۳۳,۸۲
۱۳۸۸	۴۶,۳۴	۴۵	۴۴,۶۳	۳	۳۴,۷۴
۱۳۸۹	۴۶,۶۲	۴۴,۶	۴۵,۶۵	۸	۳۴,۹۶
۱۳۹۰	۴۶,۹۵	۴۳,۴	۴۰,۹۲	۷	۳۴,۸۱
۱۳۹۱	۴۷,۲۳	۴۲,۱	۳۷,۰۵	۷	۳۳,۳۴
۱۳۹۲	۴۷,۴۵	۴۲,۳	۳۴,۳۵	۶	۳۲,۷۷
۱۳۹۳	۴۷,۶۶	۴۳,۲	۳۷,۱۵	۳۱	۳۳,۵۰
۱۳۹۴	۴۷,۸۳	۴۰,۳	۳۸,۸۴	۳۰	۳۹,۴۹
۱۳۹۵	۴۷,۹۹	۴۱,۸	۴۰,۶۱	۲۹	۴۰,۰۹
۱۳۹۶	۴۸	۴۳,۵	۴۲,۴۲	۲۳	۴۰,۷۳
۱۳۹۷	۴۸,۱۰	۵۰,۵	۳۸,۷۲	۱۱	۴۰,۰۸
۱۳۹۸	۴۸,۲۲	۵۰,۹	۳۷,۳۱	۳	۳۶,۸۵
۱۳۹۹	۴۸,۳۵	۵۱,۱	۳۱,۹۷	۱	۳۳,۶۰
۱۴۰۰	۴۷,۹۸	۴۹,۲	۳۰,۳۸	۱	۳۲,۱۴
۱۴۰۱	۴۸,۵۰	۴۷,۲	۳۴,۱۸	۱	۳۲,۷۱
۱۴۰۲	۴۸,۶۶	۴۲,۴	۳۴,۱۸	۶	۳۱,۵۵

نمودار ۱. تغییرات مولفه های شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت

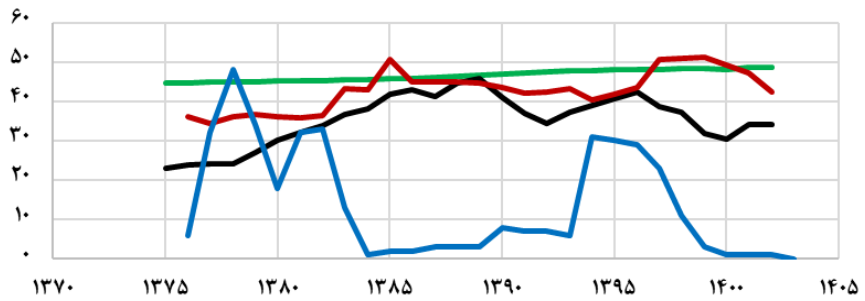

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

منبع: یافته های پژوهش

شاخص ترکیبی عدالت نشان می‌دهد در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۷۸ عدالت در مالکیت بهبود خوبی پیدا می‌کند ولی در سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰اندکی کاهش می‌یابد. سپس با ندکی افزایش وضعیت بهبود مختصری پیدا می‌کند. در سال ۱۳۸۴ این شاخص دوباره کاهش می‌یابد و تا سال ۱۳۸۹ تغییرا بسیار اندیک دارد. درسالهای ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ دوباه کاهش می‌یابد. در سال ۱۳۹۴ یک جهش مثبت دارد و تا ۱۳۹۶ وضعیت بهتری برقرار است. این شاخص از سال ۱۳۹۷ تا سال ۱۴۰۲ پیوسته در حال کاهش بوده است. شاید بتوان گفت روند مثبت دهه ۱۳۷۰ئ برای حقوق مالکیت و تشدید ان در دوره انتخابات ۱۳۷۶ روند عدالت در مالکیت را تا اواخر این دهه بهبود داده است. مقدار این شاخص با اندک تغییراتی تا سال ۱۳۹۲ ادامه دارد ولی در سال‌های ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴کاهش می‌یابد و تا پایان دولت ۹ و ۱۰ روند نسبتا ثابتی ادامه دارد که با اندکی کاهش به ویژه در سال‌های پایانی این دولت و تشدید تحریم‌های اقتصادی روبرو بوده است. پس از روی کار آمدن دولت یازدهم ادکی چشم‌انداز بهتر است و با توافق‌نامه برجام (۱۳۹۴) وضعیت بهبود محسوسی می‌یابد و در سال ۱۳۹۶ به بالاترین مقدار خود می‌رسد. با تشدید تحریم‌های اقتصادی و افزایش وخامت اوضاع اقتصادی داخلی و نیز وضعیت نابسامان دولت روند کاهشی شاخص ترکیبی عدالت در مالکیت تا سال ۱۴۰۲ ادامه یافته است و به پایین‌ترین مقدار در این روند رسیده است.

نمودار ۲. شاخص ترکیبی عدالت در حقوق مالکیت

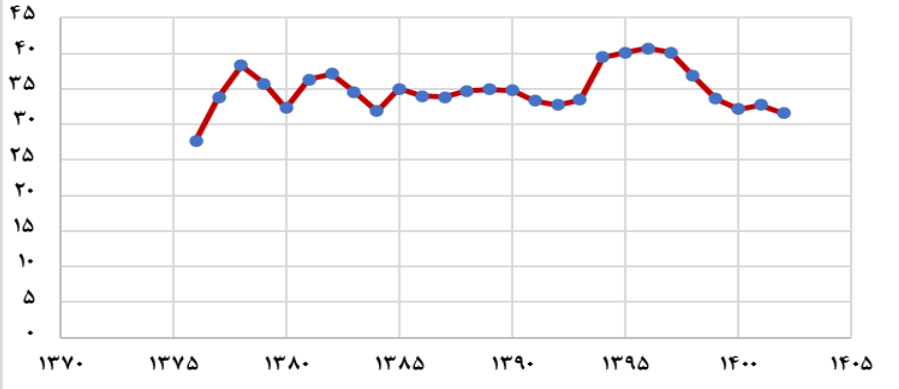

منبع: یافته های پژوهش

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

شاید بتوان گفت دو عامل اساسی در این روند نمایان است. یکی پایان دولت هشتم و روی کار آمدن دولت نهم که افت شاخص و ثبات در سطح پایین و روند را در دولت نهم و دهم شاهد هستیم. دیگری تحریم است که ۳ بار بر این شاخص اثر داشته است. یکی در پایان دولت دهم با آغاز تحریم‌ها روند نزولی شاخص عدالت در مالکیت را تشدید کرده است، دوم با رفع تحریم‌ها همزمان با امضا و اجرای توافقنامه برجام بهبود قابل توجهی یافته است و سوم با تشدید دوباره تحریم‌ها از سال ۱۳۹۷ دوباره شاخص عدالت در مالکیت کاهش محسوسی یافته است.

۷. جمع‌بندی

هدف از این بررسی، تحلیلی بر نسبت عدالت با ساختار مالکیت از دیدگاه قرآن کریم بوده است. همان‌گونه که کفته شد، منابع متعددی مساله مالکیت یا مساله عدالت را از دیدگاه قرآن کریم بررسی کرده‌اند، ولی مطالعات بسیار اندکی در راستای بررسی نسبت عدالت با مالکیت از نگاه قرآن، انجام شده‌اند که این بررسی از این جهت نسبت به دیگر بررسی‌ها نوآوری دارد. در این بررسی نخست برپایه آیات قرآنی، ۴-۷-۳۲ نسا، ۲۹-۱۸۸-۲۷۵ و ۲۷۶ بقره، ۶-۸ حشر، ۱۲۶ اسرا، ۲۹-۶۰ رم، ۱۰۳ توبه و ۷۵ انفال، موضوع مالکیت مورد بحث قرار گرفت و نتیجه گرفته شد که رعایت حقوق مالکیت خصوصی در قرآن کریم بسیار با اهمیت است. سپس برپایه آیات قرآنی، ۲ طلاق، ۵-۶۵ و ۱۰۶ مائده، ۷ انفطار، ۳-۵۸-۱۲۹ و ۱۳۵ نسا، ۹ حجرات، ۱۱۵-۱۵۲ انعام، ۱۵ شوری، ۳۹ نجم، ۹۰ نحل و ۲۸۲ بقره، مفهوم عدالت از دیدگاه قرآن کریم بررسی شد و نتیجه گرفته شد که عدالت به معنای رعایت حقوق افراد و یک وظیفه برای همگان است و در صورت عدم رعایت آن مجازات آخرتی درپی خواهد داشت. در بررسی نسبت عدالت با ساختار مالکیت برپایه آیات قرآن می‌توان این‌گونه نتیجه گرفته شد که:

۱. عدالت اقتصادی به معنای رعایت حق تصرف و مالکیت افراد تعریف می‌شود.

۲. عدالت مقدم بر مفهوم مالکیت و سنگ زیرین حقوق مالکیت محسوب می‌شود.

۳. با توجه به داده‌های موجود می‌توان عدالت در مالکیت را با شاخص‌هایی مانند ثبات قوانین و مقررات (امنیت اقتصادی)، قدرت خرید (حق مالکیت بر درآمد و دارایی)، آزادی اقتصادی (آزادی و حقوق مالکیت) و حفاظت از حقوق مالکیت (امنیت اقتصادی) نشان داد و تحلیل کرد.

در ادامه داده‌های ۴ زیر شاخص عدالت حفاظت از حقوق مالکیت، آزادی اقتصادی، قدرت خرید و ثبات قوانین و حاکمیت مقررات جمع‌آوری، برای دوره زمانی ۱۴۰۲-۱۳۷۵، نرمال‌سازی و شاخص ترکیبی عدالت ساخته شد. اگر بخواهیم روند این شاخص را ارزیابی کنیم، می‌توان گفت این شاخص در همه این سال‌ها، مقداری کمتر از ۵۰ درصد داشته است. در ۳ مقطع زمانی سال‌های

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۱۳۸۳ و ۱۳۹۴، سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ و ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۲ کاهش معنادارتری داشته است. که علت اصلی آن سیاست‌های گرایش یا دوری از بخش خصوصی و به ویژه تحریم‌های اقتصادی و گشایش یا تشدید آن بوده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

منابع

۱. اخلاقی، رحمت الله (۱۴۰۰) عدالت اجتماعی از منظر روایات، معارف اسلامی و اقتصاد،شماره ۱۳، صص ۸۷-۱۰۷.

۲. اخوان طبسی و داوری (۱۳۹۷) صورت بندی مفهوم عدالت در قرآن کریم، پژوهشنامه تفسیر و زیان قرآن، شماره ۱۳، صص ۱۰۷-۱۲۸.

۳. امین مقدسی، ابوالحسن و افصحی،نفیسه (۱۴۰۲) واکاوی معناشناختی عدالت در قرآن کریم، ادب عربی، سال ۱۵، شماره ۱، پیاپی ۳۵، صص۴۳-۶۰.

۴. با ادب برزگر، اعظم، کاظمی تبار، محمد علی (۱۴۰۰) معنا شناسی عدل در قرآن کریم، همایش تحقیقات کاربردی در حوزه قرآن، دوره ۱، صص ۱۰۸-۲۰۲.

۵. پورمولا، سید محمد هاشم، مرجان غلامی و راضیه بن زاده (۱۳۹۴) معنا شناسی واژه عدل در قرآن کریم، پژوهش های قران و حدیث، سال ۴۸، شماره ۱، صص۱-۲۳.

۶. پور ابراهیم، شیرین، ابراهیمی، ابراهیم و زهرا مواظبی (۱۴۰۱) معناشناسی رابطه مالکیت در قرآن کریم، فصلنامه پژوهش‌های ادبی – قرآنی، دوره ۱۰، شماره ۲، شماره پیاپی ۳۸، صص ۵۱-۷۵.

۷. خسروپناه، عبدالحسین، علی اصغر، پور عزت، حبیب محمد نژاد چاوشی (۱۳۹۳) وسعت معنایی عدالت در قرآن، فصلنامه مطالعات تفسیری، شماره ۱۷، سال۵، صص ۴۹-۷۴.

۸. خوش فر، محسن و رحمانی راحله (۱۴۰۰) الگوی عدل الهی با تکیه بر تفاسیر المیزان و اطیب البیان، نشریه تحقیقات کلامی، شماره ۳۳، صص ۴۱-۵۷.

۹. دهش‌ور، مسعود، مقدسی، محمود و حمیدرضا شیرازی (۱۳۶۶) طرح و مبانی اقتصاد در قرآن، چاپ اول.

۱۰.طالقانی، سیدمحمود (۱۳۴۴)، اسلام و مالکیت در مقایسه با نظام‌های اقتصادی غرب، چاپ چهارم، شرکت سهامی انتشار.

۱۱.طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۶۳) ترجمه تفسیرالمیزان، ترجمه سیدمحمد باقر موسوی همدانی، چاپ اول، قم، مدرسین حوزه علمیه، دفتر انتشارات اسلامی.

۱۲.عزتی، مرتضی (۱۴۰۳) عدالت در قران و ابعاد اقتصادی آن، اقتصاد و بانکداری اسلامی، در دست انتشار.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]

۱۳.عزتی، مرتضی (۱۳۹۳) تدوین شاخص ترکیبی عدالت بر پایه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سنجش آن طی یک دوره هشت ساله، راهبرد اقتصادی، سال ۳، شماره ۱۰، صص ۲۴۱-۲۰۵.

۱۴.عزتی، محمدجواد و عزتی، مرتضی و مزینی، امیرحسین (۱۴۰۰) تحلیل مؤلفه های عدالت اقتصادی ایران، سیاستهای راهبردی و کلان، دوره ، ۹ شماره ، ۳ صص ۶۳۱-۶۱۰.

۱۵.علیزاده، سعیده و عزتی، مرتضی (۱۴۰۳) مالکیت در قران، فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، در دست انتشار.

۱۶.معلمی، سید مهدی (۱۳۹۴) مدل مالکیت طولی و نظریه عدالت اقتصادی در اسلام، پژوهش نامه علوم انسانی اسلامی ، شماره ۳، صص ۹۵-۱۱۰.

۱۷.نادری شاهی، علی، نادران، الیاس و حمید ابریشمی (۱۴۰۲) مالکیت در قرآن با رویکرد بسته‌های حقوق مالکیت، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال ۲۳، شماره ۸۹، صص ۹۷-۶۹.

۱۸.نوراحمدی، محمد جواد (۱۳۹۱) عدالت، مالکیت و رشد در تحول اندیشه های اقتصادی، تهران: دانشگاه امام صادق.

۱۹.نوراحمدی، محمد جواد (۱۳۹۲) تحلیل رابطهٔ عدالت اقتصادی با حقوق مالکیت در تاریخ اندیشهٔ اقتصادی و دلالت های آن برای الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مجموعه مقالات دومین همایش ملی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت - جلد ۲، صص ۲۸۳-۳۲۴.

۲۰.هادوی‌نیا، علی‌اصغر (۱۳۸۲) مبانی نظری ساختار مالکیت از دیدگاه قرآن، اقتصاد اسلامی، شماره ۱۲، سال ۳، صص ۳۵-۱۳.

۲۱.هاشمی تنکابنی، سید موسی (۱۳۹۸) مرور تاریخی نظریه های مختلف درباره عدالت و پیجویی شواهد قرآنی موید هر نظریه، مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، شماره ۶۶، صص ۲۱۵-۲۴۰.

۲۲.یوسفی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۷) بررسی رابطه متقابل حقوق مالکیت و تخصیص منابع اقتصادی با تأکید بر ادبیات اقتصاد اسلامی، فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۷ (۲۳) ، صص ۱۳۵-۱۱۹.

۲۳.پایگاه جامع قرآنی: ترجمه و تفسیرالمیزان، quran.inorr.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-24]